

สถาปัตยกรรมเรือนไทยพื้นถิ่น:

องค์รวมของธรรมชาติ

ความเชื่อ ชีวิต และสุนทรียะ

Thai Vernacular Architecture: The Whole of Nature, Belief, Life, and Aesthetic Design

ธีรวัลย์ วรธนทัย

Teerawan Wathanotai

บทคัดย่อ

ความรู้ที่มีอยู่เกี่ยวกับเรือนไทยพื้นถิ่นมุ่งความสนใจไปที่คุณค่าในเรื่องของลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างและรูปทรงของเรือน การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าแนวคิดในเรื่องความเรียบง่าย ความประณีต ความยืดหยุ่น และความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ได้รับการบูรณาการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเรือนไทยพื้นถิ่น เรือนไทยพื้นถิ่นสะท้อนโลกทัศน์ ความคิดสร้างสรรค์ ความฉลาด ความเชื่อ และวิถีชีวิต ของคนในท้องถิ่น คนได้ใช้วัตถุที่มีอยู่และหาได้มาสร้างเรือนผนวกกับความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่มาสร้างที่อยู่อาศัยที่สนองตอบความต้องการของตนเอง เรือนไทยพื้นถิ่นจึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่เป็นของชุมชนซึ่งสร้างสรรค์มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยแท้ และอาจกล่าวได้ว่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ล้ำค่าของสังคมไทย

Abstract

Existing knowledge of the Thai traditional house focuses mainly on the value of its physical form, structure, and shape. The present study reveals that the concepts of simplicity, delicacy, flexibility, energy conservation, and harmony with the environment are integral parts of the Thai

traditional house. It reflects local people's world view, creativity, intelligence, belief, and life style. People use local materials that are available to them combined with their knowledge and technology to construct a house that corresponds to their needs. The traditional Thai house is a genuine product derived from local wisdom and thus can be considered one of the most precious cultural heritages of Thai society.

เกริ่นนำ

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (vernacular architecture) หมายถึงรูปแบบของอาคารที่ชาวบ้านสร้างขึ้นในแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะอาคารประเภทที่พักอาศัย หรือ “ตัวเรือน” ซึ่งจะมีลักษณะหรือรูปแบบแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และดินฟ้าอากาศ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นปรากฏการณ์ของสังคมซึ่งแสดงออกถึงชีวิตที่มีอัตลักษณ์แตกต่างกัน รูปทรง (form) ของเรือนพักอาศัยของชาวบ้านในแต่ละพื้นถิ่นเป็นผลงานสร้างสรรค์ของสมาชิกทั้งชุมชนที่ร่วมกันออกแบบโดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่น ประสพการณ์ ความชำนาญของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ผลงานสร้างสรรค์เหล่านี้ได้รับการสร้างสรรค์สืบสาน ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง (วิวัฒน์ เตมีย์พันธ์, 2540)

การสร้างเรือนของคนไทยจึงจัดได้ว่า เป็นผลงานสำคัญที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาของคนไทยนับแต่โบราณกาล คำว่า “เรือน” ในสังคมไทยนั้นมีความหมายถึงที่อยู่อาศัยซึ่งสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ เป็นคำคำเดียวกับคำว่าบ้าน ดังนั้นบางคนจึงอาจเรียกเรือนไทยว่าบ้านไทยได้ เรือนไทยแต่ละภาคมีลักษณะต่างๆ กัน การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นแสดงให้เห็นว่า คนไทยมีการสร้างบ้านเรือนหลากหลายไปตามสภาพพื้นที่ตั้ง ทรัพยากรที่มีอยู่โดยเฉพาะชนิดของไม้ ฐานะความเป็นอยู่ และความรู้ในทางช่าง เรือนไทยพื้นถิ่นที่มีผู้ให้ความสนใจศึกษากันมาก ได้แก่ เรือนของผู้มีฐานะ ซึ่งเป็นเรือนไทยที่ปลูกกันในภาคต่างๆ (ดูตัวอย่างใน สมภพ ภิรมย์, 2538; ฤทัย จงรัก, 2539) ซึ่งเป็นการศึกษาโดยสถาปนิกจึงเน้นการนำเสนอเรื่องราวของเรือนไทยทางด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ เช่น รูปทรง

ของเรือนไทย ขนาด โครงสร้าง สัดส่วน ลักษณะหลังคา จั่วหลังคาเรือน ฝาเรือน รวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับ เทคนิคการประกอบชิ้นส่วนของเรือนไทยที่ใช้สำหรับสร้างบ้าน (สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, 2539; สมภาพ ภิรมย์, 2512; นุกูล ชมภูนิช, 2530; พลุลวง, 2526)

การศึกษานี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า เรือนไทยมีความหมายมากกว่าการเป็นเพียงวัตถุเพื่อการใช้สอย แต่เรือนไทยเป็นสิ่งสะท้อนฐานคิด ความเชื่อ ระบบความรู้ ระบบความสัมพันธ์ และสุนทรีย์ ของคนในชุมชน เรือนไทยเป็นสิ่งที่ควรได้รับการศึกษาโดยบูรณาการความรู้ในทางสถาปัตยกรรมศาสตร์เข้ากับระบบความรู้ในมิติอื่นๆ ซึ่งจะทำให้ได้ความรู้ใหม่ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรือนไทยในฐานะเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้อย่างลุ่มลึก โดยได้เลือกศึกษาชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีการสร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญาในเรื่องการสร้างเรือนไทยพื้นถิ่นมาเป็นเวลานานหลายชั่วอายุคน และแม้ว่าชุมชนหลายแห่ง จะกลายสภาพจากการมีวิถีชีวิตแบบการอยู่บ้านเรือนไทยแบบเดิมไปบ้างแล้ว แต่ก็ยังคงมีชุมชนอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงดำรงชีวิตอยู่ในบ้านแบบเรือนไทยพื้นถิ่น การศึกษานี้ได้เลือกชุมชนเพื่อศึกษา 3 ชุมชน ซึ่งมีความแตกต่างกันบางประการ เช่น ลักษณะบ้านเรือน ที่ตั้ง และอาชีพ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความหลากหลาย ได้แก่ (1) ชุมชนริมคลองหันตรา ซึ่งยังคงมีการปลูกสร้างบ้านเรือนพื้นถิ่นภาคกลางซึ่งเป็นเรือนไทยแบบบันลมหางปลา และบันลมหั่วหาง (2) ชุมชนบนเกาะเรียน ซึ่งมีบ้านเรือนที่เป็นเรือนไทยพื้นถิ่นหลากหลายรูปแบบ โดยมีทั้งเรือนหมู่ เรือนเดี่ยวและเรือนที่เคยเป็นยุ้งเก็บข้าว (3) ชุมชนริมคลองตะเคียน ซึ่งยังคงมีที่อยู่อาศัยเป็นเรือนไทยพื้นถิ่นอยู่เกือบทั้งหมดและมีทางเดินไม้เชื่อมต่อระหว่างบ้านกับบ้านในระดับเดียวกับพื้นบ้าน ลักษณะรูปทรงมีทั้งทรงไทย ทรงมะนิลา ทรงปั้นหยาและทรงบังกะโลอยู่ปะปนกันเป็นจำนวนมาก

การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ร่วมกับการสังเกต การสัมภาษณ์ระดับลึกมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเรือน ระบบความคิด ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ย้อนหลังไปเท่าที่ผู้ให้ข้อมูลหลักจะให้ได้ ส่วนการสังเกต

มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ ลักษณะทางธรรมชาติของชุมชนที่ศึกษา ลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมภายในของเรือนพื้นถิ่น รวมทั้งประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรือนไทย

ฐานคิดของการปลูกเรือน

เรือนไทยพื้นถิ่นเป็นผลงานสร้างสรรค์ของคนในชุมชนที่เกิดจากความจำเป็นที่จะต้องมีการอยู่อาศัยเพื่อการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว เรือนไทยพื้นถิ่นสะท้อนฐานคิดในเรื่องความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุที่นำมาใช้ในการสร้าง หลักการจัดวางตัวบ้านให้เหมาะสม นอกจากนี้การปลูกเรือนยังต้องอาศัยการให้वानผู้อื่นมาช่วยเอาแรงในการยกเรือน การออกแบบเรือนจึงต้องอยู่บนพื้นฐานของความเกรงใจที่จะไม่รบกวนผู้อื่นจนเกินไป ขนาดและแบบของเรือนไทยพื้นถิ่นในชุมชน จึงไม่เน้นการสร้างความสะดวกเด่นหรือความแตกต่างที่ชัดเจนแต่เน้นความกลมกลืนในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น ลักษณะพิเศษในการออกแบบเรือนไทยนอกเหนือจากฐานคิดในเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและสังคมแล้วยังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งวางอยู่บนฐานคิดที่ว่า เรือนจะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง ผู้อยู่อาศัยจึงจะมีความสุข ปลอดภัยจากภัยอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ ความเชื่อนี้สะท้อนออกมาในการปลูกเรือน เช่น การหาฤกษ์ยาม พิธีกรรมในการลงเสาเอก การสร้างศาลเพิงตาและศาลพระภูมิไว้ในบริเวณบ้าน เป็นต้น

หลักการออกแบบเรือนไทยพื้นถิ่น

การปลูกเรือนไทยพื้นถิ่นมิได้อาศัยการเขียนแบบอย่างเป็นทางการเหมือนการปลูกบ้านสมัยใหม่ แต่แบบของเรือนไทยดำรงอยู่ในการรับรู้ของคนในชุมชน โดยมีช่างเป็นเสมือนที่ปรึกษาและผู้ที่จะช่วยให้การปลูกเรือนประสบความสำเร็จ โดยทั่วไปการสร้างเรือนมักไม่ทำอย่างทันทีทันใด ส่วนใหญ่คนในชุมชนที่ต้องการจะสร้างเรือนจะเก็บสะสมไม้ที่จำเป็นต้องใช้ในการสร้างเรือนไว้เป็นเวลานาน จนมี

ไม่เพียงพอจึงเริ่มการพูดคุยกับช่างอย่างเป็นทางการ เมื่อตกลงกันแล้ว ช่างจึงเริ่มปรุ้งเรือน คือเตรียมส่วนประกอบต่างๆ ของบ้านไว้ก่อน เมื่อปรุ้งเรือนเรียบร้อยแล้ว จึงเคลื่อนย้ายส่วนประกอบต่างๆ ไปปลูก ซึ่งการปลูกบ้านก็ต้องมีฤกษ์ยามและพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นกระบวนการสร้างเรือนไทยจึงอาศัยเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะและความพร้อมของผู้สร้าง ส่วนการออกแบบก็จะทำไปพร้อมๆ กับการเตรียมการสะสมไม้ การปรุ้งเรือน และการปลูกเรือน เจ้าของบ้านกับช่างไม่เพียงแต่ต้องมีการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับภาพของเรือนว่าจะสร้างเสร็จออกมาในรูปลักษณะใด มีความสวยงามเพียงใดเท่านั้น แต่ทั้งสองฝ่ายยังต้องมีความไว้วางใจและมีความเข้าใจร่วมกันด้วยว่า ภาพล่องหน้าที่จะสร้างไว้เกี่ยวกับเรือน อาจจะไม่เหมือนกับเรือนที่สำเร็จออกมาทุกอย่าง เพราะช่างจะต้องมีการปรับเปลี่ยนและวางรูปแบบของเรือนให้เหมาะสมตามความจำเป็น โดยที่ช่างเองก็ไม่สามารถบอกได้แน่นอนล่วงหน้าได้ เหมือนการออกแบบบ้านสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ระหว่างช่างกับเจ้าของบ้านจึงเป็นมากกว่าสถาปนิกกับลูกค้า เพราะทั้งช่างและเจ้าของบ้านมีชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกัน ต่างได้รับการหล่อหลอมให้มีความรับรู้ ความเข้าใจ สุนทรีย์ และระสนิยมเกี่ยวกับเรือนคล้ายคลึงกัน การออกแบบเรือนไทยจึงเป็นวิถีชีวิต มากกว่าจะเป็นหลักฐานหรือเอกสารสัญญาะหว่างช่างกับเจ้าของบ้าน

การซื้อและสะสมไม้: ขั้นตอนแรกของการสร้างเรือน

การสร้างเรือนไทยมักเริ่มต้นด้วยการหาและสะสมไม้ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของเรือนไทย ในอดีตย้อนหลังไปสองถึงสามชั่วอายุคน เรือนไทยพื้นถิ่นในภาคกลางจะสร้างกันด้วยไม้สักทั้งหลัง โดยจะมีการล่องไม้สักซึ่งเป็นซุงทั้งต้นจากจังหวัดตาก นครสวรรค์ กำแพงเพชร มาขายให้กับคนในภาคกลางที่ต้องการสร้างเรือน แพซุงจะจอดขายตามชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจากท้ายวัดพนัญเชิงเรื่อยไปจนถึงปากคลองตะเคียนล่างทั้งสองฝั่ง และบริเวณหน้าวัดท่าเลไทย เรื่อยไปสุดถึงพระราชวังบางปะอิน ในการซื้อไม้ซุง ช่างจะเป็นผู้คำนวณให้เจ้าของบ้านว่า จะต้องใช้ไม้เป็นจำนวนเท่าไรจึงจะเพียงพอกับการสร้างเรือนได้

ตามที่ต้องการและซุงต้นหนึ่งจะได้ไม้ก็ยก โดยจะกะที่ความหนาของไม้ที่จะใช้ไม้ทำฝา และทำไม้พื้น ซุงที่มาในช่วงแรกส่วนใหญ่จะเป็นไม้สักทอง ต่อมาจะเป็นซุงพวกไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ตะแบก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ยาง และไม้มะค่า

การสร้างเรือนอาจเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่จำเป็นต้องสร้างให้เสร็จทีเดียว สมบูรณ์ทั้งหลัง คือในขณะที่ค่อยๆ สะสมไม้ไว้ หากมีไม้พอสร้างตัวเรือนได้ อาจสร้างตัวเรือนไปก่อน และมุงหลังคาไว้ หากยังไม่มีไม้ทำฝาครบทุกด้าน ก็อาจเปิดฝาโล่งไว้ก่อนแล้วหาไม้ที่พอหาได้มาทำฝาชั่วคราวไปก่อน ชาวบ้านเรียกว่าเป็นการ “ทำตามกำลังแรง” ซึ่งหมายถึงตามกำลังเงินที่จะซื้อไม้นั่นเอง ในช่วงที่ไม้สักหายากขึ้นและมีราคาแพงขึ้น เรือนไทยพื้นถิ่นได้เริ่มเปลี่ยนจากการสร้างด้วยไม้สักทั้งหลังไปสู่การใช้ไม้อื่น ๆ มาเป็นส่วนประกอบ เช่น โครงสร้างด้านใน เช่น ฝา หน้าต่าง ประตู อาจจะยังคงนิยมใช้ไม้สัก ส่วนพื้นนอกชานซึ่งโดนฝนบ่อยๆ หรือส่วนประกอบอย่าง รอด ตง คาน อาจใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้มะค่า ไม้ตะแบก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็งทดแทนได้ นอกจากการใช้ไม้เนื้อแข็งมาแทนไม้สักซึ่งหายากและมีราคาแพงแล้ว ผู้ที่มีเงินไม่เพียงพอก็อาจมีการนำไม้มะยม และไม้มะม่วงป่า ซึ่งเป็นไม้ในท้องถิ่นมาทำเป็นไม้พื้น ส่วนที่โดนแดดโดนฝนและผุพังได้ง่าย เช่น บริเวณนอกชานบริเวณนี้ไม่จำเป็นต้องใช้ไม้ราคาแพงอาจใช้ไม้จำพวกไม้เคี่ยมหรือไม้แดง เป็นต้น

การปรุ้งเรือน

การสร้างเรือนไทยมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากการสร้างบ้านสมัยใหม่ซึ่งมีการลงมือก่อสร้างกัน ณ พื้นที่ที่จะสร้างบ้าน การสร้างเรือนไทยจะแบ่งเป็นขั้นตอนใหญ่ๆ คือ การปรุ้งเรือนกับการปลูกเรือน การปรุ้งเรือนเป็นช่วงของการจัดเตรียมส่วนประกอบของเรือนไทยให้พร้อมสำหรับการปลูกเรือน ผู้เป็นช่างเปรียบเปรยให้เห็นภาพชัดเจนของ การปรุ้งเรือนว่า “การปรุ้งเรือนไม่ใช่การปลูกเรือน แต่เป็นการเตรียมส่วนประกอบต่างๆ ของเรือน จึงเรียกว่าปรุ้ง เหมือนเราจะแกงอะไรสักหม้อหนึ่ง เราก็ต้องปรุ้งเครื่องแกง เรือนไทยก็เหมือนเครื่องแกง ก็ต้องปรุ้ง

เหมือนกัน” การปรุ้งเรือนเป็นขั้นตอนที่มักกระทำในบริเวณบ้านของช่าง โดยช่างจะเป็นผู้เตรียมส่วนประกอบต่างๆของเรือน เช่น การทำเสา ฝา บันลม หน้าจั่ว หน้าด่าง ประตู แกะลวดลายหย่อง ฯลฯ ให้เรียบร้อย ช่างปรุ้งเรือนถือเป็นบุคคลสำคัญที่จะเป็นทั้งผู้นำความต้องการของเจ้าของบ้านมาสู่การจัดเตรียมชิ้นส่วนต่างๆที่เป็นส่วนประกอบของเรือนให้ครบถ้วน เพื่อให้ได้เรือนตามที่เจ้าของต้องการ เมื่อปรุ้งชิ้นส่วนของตัวเรือนเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงเคลื่อนย้ายชิ้นส่วนต่างๆ ไปยังสถานที่ที่จะปลูกเรือน ขณะปรุ้งเรือนเจ้าของเรือนจะต้องพูดคุยปรึกษากับช่าง เพื่อให้ขนาดของเรือนออกมาสวยงามลงตัว

การปลูกเรือน

เมื่อช่างเตรียมการปรุ้งส่วนประกอบของเรือนเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนที่สำคัญต่อไปคือ การปลูกเรือน ซึ่งสำหรับคนในชุมชนแล้วถือกันว่าเป็นงานใหญ่ของชุมชน การปลูกเรือนมิใช่เป็นเพียงเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคลทุกครั้งที่มีการปลูกเรือนคนในชุมชนจะถือว่าเป็นงานสำคัญที่จะต้องมาร่วมช่วยเหลือเอาแรงปลูกเรือนและแสดงความยินดีกับเจ้าของบ้าน เพราะเรือนเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงจังหวะชีวิตของคนที่สามารถสร้างตนเองจนมีกำลังสามารถปลูกเรือนได้ หรือในกรณีของคู่แต่งงานที่มีการสร้างเรือนหอการปลูกเรือนก็เป็นสิ่งสะท้อนการสร้างครอบครัวใหม่ของชายหญิงด้วย ดังนั้นการปลูกเรือนจึงมีเรื่องของพิธีกรรมต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งเชื่อกันว่า จะทำให้ผู้อยู่ในเรือนมีความร่มเย็นเป็นสุข พิธีกรรมที่สำคัญในการปลูกเรือน เช่น การตั้งศาลพระภูมิ การสวดถอน การตีผึ้งเรือน การลงเสาเอก ในทุกขั้นตอนของการปลูกเรือน จะมีพิธีกรรม และมีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย การปลูกเรือนจึงเป็นกิจกรรมทางสังคมที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน โดยได้เชื่อมโยงคนในชุมชนให้เข้ามาร่วมในพิธีกรรมต่างๆ และร่วมแรงร่วมใจ เป็นการบ่งบอกว่าเรือนไทยมิได้มีความหมายเพียงการเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าของเรือนและครอบครัวเท่านั้นแต่การปลูกเรือนเป็นเสมือนการสร้างสายใยที่ถักทอให้คนในชุมชนได้เข้ามาผูกพัน ผังพา และเกื้อกูลกันเสมือนญาติพี่น้อง

การลงเสาเอก: ศีริมงคลของการปลูกเรือน

หัวใจของการปลูกเรือนไทยคือ จุดเริ่มต้นของการลงมือปลูก ซึ่งมีนัยว่าเรือนจะเป็นที่อยู่อาศัยไปตลอดกาลจากรุ่นแรกซึ่งเป็นรุ่นของคนสร้างเรือน ไปจนถึงรุ่นลูก รุ่นหลานที่จะสืบทอดการอยู่ในเรือนต่อไปเรื่อย ๆ จุดเริ่มต้นที่มีมงคลโดยมีฤกษ์ยาม หรือมีเวลาที่เหมาะสมถือเป็นจุดสำคัญของการเริ่มปลูกเรือน เพราะจะทำให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุขความเจริญ เป็นจุดที่มีอำนาจและพลังใจ จุดเริ่มต้นของการปลูกเรือนไทยอยู่ที่การยกเสาที่เป็นเสาต้นแรกของบ้าน ซึ่งเรียกว่า “เสาเอก” และตามด้วยเสาต้นต่อไปเรียกว่า “เสาโท”

ก่อนยกเสาเอก ต้องมีการเลือกเสาที่จะมาทำเสาเอกและเสาโท โดยช่างจะนำเสาเรือนทั้งหมดมาวางเรียงกัน และเลือกเสาต้นที่สวยงามที่สุดเป็นเสาเอก เสาที่ถือกันว่าสวยงามจะต้องเป็นเสาลำต้นตรง มีรอยแตกรอยร้าวน้อย และหากมีตาสวย ๆ ก็ถือว่าเป็นมงคล คือมีตาไปสอดส่องเฝ้าบ้าน ส่วนเสาต้นที่สวยงามรองลงมานำไปเป็นเสาโท

ในการทำพิธีลงเสาเอกนั้น ชาวบ้านจะมาร่วมกันทั้งหมด ถือเป็นการมาเอาแรงช่วยกันลงเสาและขึ้นส่วนบนของเรือนด้วย วันลงเสาเอกจึงถือเป็นทั้งงานมงคลและงานรื่นเริง ซึ่งเจ้าของเรือนจะทำอาหารเลี้ยงผู้มาร่วมงาน หากเจ้าของเรือนเป็นผู้มีฐานะ ก็จะเตรียมผ้าขาวไว้แจกผู้มาร่วมงานด้วย ส่วนสิ่งของที่นำมาใช้ในพิธีลงเสาเอก ก็จะเป็นสิ่งของที่มีความหมายที่แสดงถึงความเจริญเติบโต สมบูรณ์ เช่น การนำกล้วยมาผูกที่เสาก็มาจากความเชื่อที่ว่า กล้วยมีลูกผลมาก ทำอะไรก็จะเจริญงอกงาม หรือการนำผ้าสีสวยงามและดอกไม้มาผูกเสาเพื่อแสดงถึงความสดชื่นและความสุข เป็นต้น

การขอแรงยกเรือน

การปลูกเรือนนั้นชาวบ้านมักเรียกว่าการยกเรือนเพราะต้องอาศัยคนจำนวนมากมายกเสาและยกส่วนประกอบต่างๆ ของเรือนขึ้นประกอบเป็นตัวเรือน การยกเรือนเกิดขึ้นจากฐานคิดของการพึ่งพาอาศัยกันเอง การเอาแรง

ยกเรือนมีความสำคัญมากเพราะในการขุดหลุม การช่วยยกเสา และการยกส่วนประกอบอื่นๆ ของเรือน ต้องอาศัยแรงคนจำนวนมากช่วยยก ช่วยค้ำยันให้โครงสร้างของเรือนและส่วนต่างๆ เข้าที่ การยกเสา ฝาเรือนเข้าประกอบนั้นคนที่มาช่วยไม่จำเป็นต้องมีความรู้เรื่องช่างมากนัก เพราะช่างจะเป็นคนช่วยกำกับดูแล แต่โดยทั่วไปคนที่มาช่วยก็พอจะทราบอยู่แล้วว่าต้องทำอะไรบ้างเมื่อการยกเรือนส่วนที่เป็นโครงสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วงานอื่นๆ ที่เหลือ จะเป็นงานของช่าง เพราะไม่ต้องการแรงงานจำนวนมาก

ช่างสร้างเรือนไทย

การสร้างเรือนไทยพื้นถิ่นมีช่างสร้างบ้านเป็นเสมือนผู้รับผิดชอบหลักในกระบวนการดำเนินการตั้งแต่เจ้าของบ้านเริ่มตกลงที่จะสร้างเรือนไปจนกระทั่งปลูกเรือนเสร็จเรียบร้อย ช่างเรือนไทยจึงเป็นผู้ที่มีทั้งความรอบรู้ในเรื่องเรือนไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแหล่งที่จะหาวัสดุในการสร้างเรือน การเลือกไม้และวัสดุอื่นๆ ที่จะนำมาสร้าง การเลือกวางตำแหน่งของตัวเรือน การคิดคำนวณจำนวนวัสดุ ไปจนถึงการต้องมีเครือข่ายของช่างที่จะขอให้มาช่วยงานเฉพาะอย่าง เช่น การทำลายฉลุไม้ การแกะสลักไม้ นอกจากการรู้รอบแล้วช่างยังต้องรู้ลึกในรายละเอียดของการ “ปรุง” ส่วนประกอบต่างๆ ของเรือนให้มีทั้งความคงทน ความงาม ความพอดี และความพอเหมาะเมื่อนำมาประกอบเป็นตัวเรือน

ผู้ที่เป็ช่างจะเรียนรู้ความเป็นช่างเรือนไทยจากผู้ที่เป็นช่างมาก่อน ความรู้ในเรื่องการสร้างเรือนไทยมิได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือมีการสอนกันอย่างเป็นระบบเหมือนการศึกษาในยุคสมัยใหม่แต่เป็นการเรียนรู้จากการไปช่วยคนที่เป็ช่าง ซึ่งจะมีการเรียนรู้เพื่อจะเป็นช่างได้ในสองประเภทใหญ่ๆ ประเภทแรก เป็นการเรียนรู้ภายในครอบครัวหรือวงศ์ตระกูลของช่าง โดยลูกเรียนรู้จากพ่อ ซึ่งพ่อก็เรียนรู้มาจากคนรุ่นปู่ การถ่ายทอดความรู้ในลักษณะนี้ มักมีการให้ความรู้และเคล็ดลับต่าง ๆ ของช่างโดยไม่ปิดบัง ผู้ได้รับการถ่ายทอดสามารถฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ได้เต็มที่ส่วนประเภทที่สองเป็นการเรียนรู้ระหว่างช่างกับผู้ที่เข้าไปเป็นลูกมือ

ช่าง ซึ่งการเรียนรู้มักจะต้องอาศัยการสังเกต การได้ถาม ที่เรียกกันว่า “ครูพักลักจำ” ซึ่งช่างสร้างบ้านจะกล่าวกันว่า การเรียนรู้ในลักษณะนี้ มักไม่สมบูรณ์เท่า การเรียนรู้ในแบบแรก

การที่ลูกมือช่างจะก้าวขึ้นมาเป็นช่างได้นั้น จะต้องผ่าน “การครอบครู” ซึ่งเป็นพิธีที่ช่างซึ่งเป็นครูผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้และทักษะของการเป็นช่างให้กับลูกมือช่าง เห็นว่าช่างซึ่งเป็นลูกมือมีคุณสมบัติและความสมารถที่จะเป็นช่างได้ จึงทำพิธีครอบครูเพื่อเป็นการมอบวิชาและมอบอำนาจให้ไปทำงานช่างแทนตนเองได้ ซึ่งช่างคนหนึ่ง ในชุมชนที่ศึกษาได้กล่าวถึงการครอบว่า “ครอบคือการมอบวิชาให้ มอบอำนาจให้ในการที่ไปทำ ไปสร้างต่อจากตัวเขา นั่นคือการครอบ” ทั้งนี้ผู้เป็นศิษย์จะนำดอกไม้ธูปเทียนมาไหว้ครู การที่ช่างจะทำพิธีครอบครูให้ลูกมือช่างคนใด ช่างจะต้องใช้เวลาในการทำงานร่วมกับลูกมือช่างเป็นเวลานานจนเกิดความมั่นใจว่า ลูกศิษย์มีความสามารถและคุณธรรมจริยธรรมของช่าง โดยเฉพาะช่างจะต้องเป็นผู้ซื่อสัตย์กับเจ้าของบ้าน ไม่เอาเปรียบเจ้าของบ้าน

นอกจากการเรียนรู้ระหว่างช่างกับลูกมือช่างแล้ว ช่างยังมีการเรียนรู้ระหว่างกันเองด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กันในเวลาที่ได้พบปะสังสรรค์กัน เช่น ในวงอาหาร หรือวงเหล้า ซึ่งถือเป็นเวลาที่ช่างจะพูดคุยกันในเรื่องต่างๆ และเป็นจังหวะเวลาที่สำคัญของการเรียนรู้ในหมู่ช่าง นอกจากนี้ช่างยังแสวงหาความรู้ด้วยการสังเกตเรือนไทยที่สร้างโดยช่างอื่นๆ โดยเฉพาะเมื่อมีการรื้อหรือถอดเรือน ช่างจะตามไปสังเกตการเข้าไม้ วางโครงสร้าง หรือการทำลวดลายต่างๆ การเรียนรู้ของช่างจึงไม่มีวันจบสิ้น เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตของความเป็นช่าง แม้ช่างจะไม่มีวุฒิปัตรหรือปริญญาบัตรใดๆ แต่ผลงานและชื่อเสียงของช่างก็เป็นที่รับรู้กันในแวดวงช่างและในชุมชน การหาช่างมาสร้างเรือนไทย จึงใช้วิธีการแนะนำ บอกต่อ หรือการที่เจ้าของบ้านได้เห็นผลงานอันเป็นฝีมือของช่างมาก่อน ช่างสร้างเรือนจึงต้องธำรงรักษาชื่อเสียงและเกียรติคุณไว้เสมอ ดังนั้นในการรับสร้างเรือนไทย จึงไม่ต้องการทำสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษรแต่ใช้ระบบของความไว้วางใจกันทั้งสองฝ่าย

การแบ่งพื้นที่ภายในเรือน

การจัดแบ่งพื้นที่ภายในของเรือนไทยจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลักๆ ส่วนแรกเรียกว่าเป็นพื้นที่ในเรือน ซึ่งเป็นพื้นที่ภายใน มีฝาปิดกันโดยรอบ พื้นที่ส่วนนี้มักใช้เป็นที่พักนอนและเก็บข้าวของต่างๆ ส่วนที่สองเป็นพื้นที่ซึ่งต่อออกไปด้านข้างของส่วนแรก มีหลังคาคลุม เรียกว่าระเบียง ส่วนที่สามเป็นพื้นที่นอกบ้านๆ คือ ส่วนนอกชานซึ่งอยู่ถัดออกมาจากระเบียง เป็นส่วนที่จะมีบันไดขึ้นลงไม่มีหลังคาคลุมพื้นที่ส่วนที่สามนี้เป็นพื้นที่โล่ง อาจมีฝาโปร่ง หรือมีลูกกรงล้อมรอบได้

การจัดแบ่งและใช้พื้นที่ภายในเรือนและส่วนที่สองคือระเบียง ไม่ใช้วัตถุซึ่งมีรูปลักษณะที่เห็นได้ เช่น ฝาบ้าน ฉาก หรือเครื่องเรือน เป็นสัญลักษณ์ในการจัดแบ่งเป็น ห้องอาหาร ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น หรือห้องพักผ่อน แต่พื้นที่ของเรือนอาจถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับการนอนพักผ่อน หรือรับแขก ได้ตามสถานการณ์ตามความพอใจ หรือตามความจำเป็น โดยทั่วไป พื้นที่ในเรือนจะเป็นพื้นที่ส่วนตัวของสมาชิกในบ้าน ซึ่งผู้มาเยือนมักจะไม่ใช่เข้าไปถึงพื้นที่ส่วนนี้

โดยทั่วไปแล้ว ครอบครัวใหม่ที่เพิ่งแต่งงาน สามิภรรยาจะนอนในส่วนที่เรียกว่าเป็นพื้นที่ในเรือน เมื่อมีลูกเล็กๆ ก็ยังคงนอนรวมกัน แต่เมื่อลูกโตขึ้น พ่อแม่มักจะออกไปนอนในส่วนที่เรียกว่าระเบียงโดยให้ลูกนอนในห้องแทนโดยเฉพาะลูกสาว หรือในบางกรณีแม่อาจจะนอนอยู่กับลูกสาว พ่อกับลูกชายออกมานอนที่ระเบียง ผู้ซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่ศึกษาคนหนึ่งยกตัวอย่างให้ฟังว่า “ตอนแต่งงานกันใหม่ๆ เราก็นอนกันในเรือน อย่างเรือนไทยเราจะมีห้องในเรือน แล้วก็มุ้งนอน จะมีหมอนข้าง มีม่านกันเป็นสัดส่วนมีหมอนคนละลูก ผ้าห่ม 2 คนผืนหนึ่ง มีหมอนข้างกันมุ้ง พอลูกโตแล้ว เราไม่นอนในเรือนก็ออกไปกางมุ้งนอนนอกบ้าน

พื้นที่ในส่วนที่เป็นระเบียงเรือน เป็นพื้นที่ใช้งานอเนกประสงค์ สามารถปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่ไปตามวัยหรือความอาวุโสของผู้ใช้ได้ เช่น หากมีแขกที่ซึ่งอาวุโสกว่าเจ้าของเรือน หรือเป็นผู้ที่เข้าของเรือนเคารพนับถือ เจ้าของเรือนจะเชิญให้แขกผู้นั้นนั่งบนพื้นระเบียง รวมทั้งอาจมีการปูเสื่อให้แขกนั่งด้วย ส่วนตัวเจ้าของเรือนจะลดตัวลงมานั่งกับพื้นนอกชานแทน เช่นเดียวกันหากแขกมีความสำคัญ

น้อยกว่าเจ้าของเรือน เจ้าของเรือนจะนั่งบนพื้นกระเบื้องและแขกต้องนั่งบนพื้นนอกชาน แต่หากเป็นเพื่อนฝูงหรือคนระดับเดียวกัน ก็จะนั่งคุยกันบนพื้นนอกชาน หากมีงานทำบุญเลี้ยงพระ เจ้าของเรือนจะจัดให้ที่ให้พระสงฆ์นั่งบนกระเบื้อง เป็นต้น

เรือนไทยพื้นดิน มีเครื่องเรือนเฉพาะที่จำเป็น เช่น หีบใส่เสื้อผ้าหรือเก็บของ โองน้ำสำหรับใส่น้ำดื่ม เป็นต้น เครื่องเรือนอื่นๆ เช่น โต๊ะอาหาร เติง หรือเก้าอี้ ไม่ถือเป็นเครื่องเรือนที่จำเป็นและดูเหมือนจะไม่เหมาะสมกับการใช้ชีวิตในเรือนไทยพื้นดิน สิ่งที่ใช้กันมากและจำเป็นสำหรับทุกบ้านคือ เสื่อ ซึ่งสามารถใช้ปูนอน หรือใช้รับแขกที่มาเยือน หากบ้านใดใช้ที่นอนหรือที่เรียกว่าฟูก ก็จะเป็นที่นอนที่มีลักษณะพับเก็บหรือม้วนเก็บได้ โดยในตอนกลางวัน เสื่อและที่นอนจะถูกม้วนเก็บไว้มุมห้องรวมกับหมอนหรือผ้าห่มและมุ้งเพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ทั้งภายในเรือนกระเบื้อง และนอกชาน สำหรับทำกิจกรรมอย่างอื่นในตอนกลางวัน

แสงสว่าง

สถาปัตยกรรมภายในของอาคารสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับแสง (light) ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการออกแบบ แสงสามารถสร้างความรู้สึกที่ผ่อนคลาย อบอุ่น หรือกระฉับกระเฉง แต่ฐานคิดของการปลูกเรือนไทยมิได้มองการออกแบบแบบแยกส่วนว่า จะใช้แสงให้เกิดความงามหรือประโยชน์ได้อย่างไร ลักษณะของเรือนไทยมีตัวเรือน มีกระเบื้อง และนอกชานเปิดโล่ง ดังนั้นในตอนกลางวันจะได้รับแสงจากดวงอาทิตย์ทำให้บริเวณนอกชานและกระเบื้องมีความสว่างใช้ประโยชน์ในเวลากลางวัน ส่วนภายในเรือน หน้าต่างที่มีอยู่เป็นช่วงๆ ไปตามฝาเรือน ทำให้เรือนมีแสงส่องเข้ามาอย่างเพียงพอ อย่างไรก็ตามพื้นที่ส่วนนี้ไม่ค่อยมีการใช้กันมากนักในตอนกลางวัน นอกจากนี้การที่เรือนไทยมีหลังคาเป็นจั่วสูงทำให้ภายในเรือนมีความโปร่งแสงในตอนกลางวันสาดไปทั่วถึง ไม้และการฉลุลายไม้มีส่วนช่วยให้แสงในตอนกลางวันของเรือนไทยมีความพอดีอบอุ่น ไม่มีมืดหรือสว่างเกินไป ในตอนกลางคืน ผู้อยู่อาศัยในเรือนใช้แสงของตะเกียงเป็นหลัก โดยจะใช้ตะเกียงตามความจำเป็น ไม่ค่อยมีการจุดตะเกียงวางทิ้งไว้ตามที่ต่างๆ

เพื่อให้เรือนมีความสว่างเหมือนการใช้ไฟฟ้า เช่น หากกินข้าวก็จะจุดตะเกียงที่วงกินข้าว เมื่อกินข้าวและล้างจานชามเสร็จ อาจจะนั่งเล่นกันสักพักหนึ่ง คนที่ต้องการใช้ตะเกียงจะต้องเป็นคนเดินถือไปเอง คนที่นอนแล้วจะไม่ใช้ตะเกียง ส่วนคนอื่นๆ ที่ยังไม่นอนก็ไม่เดินถือตะเกียงผ่านไปยังมีคนนอนคนที่นอนแล้วจึงไม่ถูกรบกวนเรื่องแสงสว่าง เด็กนักเรียนที่ยังต้องอ่านหนังสือทำการบ้าน ก็ย้ายตะเกียงไปในตำแหน่งที่ต้องทำงาน หากเป็นคืนเดือนหงายคนอาจจะใช้เวลาทำงาน เช่น ถักแห ถักอวนในช่วงหัวค่ำตรงบริเวณนอกชานให้นานกว่าปกติเพื่อเป็นการประหยัดน้ำมันตะเกียง การใช้ตะเกียงจึงเป็นระบบควบคุมแสงไปตามความจำเป็น ซึ่งต่างจากยุคของการใช้ไฟฟ้าซึ่งเน้นการให้แสงสว่างทั่วไป ทั้งจุดที่ต้องการใช้แสงและไม่ต้องการใช้แสง ซึ่งเป็นการสิ้นเปลืองพลังงาน

สุนทรียะที่ปรากฏในเรือนไทยพื้นถิ่น

เรือนไทยพื้นถิ่นสะท้อนฐานคิดในเรื่องความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติแต่สิ่งเหล่านี้มิได้ทำให้เรือนไทยพื้นถิ่นเกิดข้อด้อยในเรื่องของความงามหรือสุนทรียะตรงกันข้ามสุนทรียะปรากฏอยู่ในเรือนไทยพื้นถิ่นในทุกๆ ขั้นตอนของการปรุงเรือนและการปลูกเรือน การเลือกไม้มาทำเสา ฝา หรือพื้นเรือน มักทำอย่างประณีต ทั้งการเลือกชนิดของไม้ และลักษณะไม้

ตัวเรือนไทยประกอบด้วย 3 ส่วนใหญ่ ๆ ส่วนแรกคือเครื่องบน ส่วนที่สองคือ ฝา และส่วนที่สามคือพื้นกับเสา การสร้างส่วนต่างๆ ทั้งสามส่วนของเรือนไทยมิได้ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว หากแต่มีการคำนึงถึงความงาม ความพอเหมาะ และความลงตัว และเมื่อประกอบกันทั้งสามส่วนแล้ว ก็จะเกิดเป็นเรือนไทยที่มีรูปทรงงดงาม มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ส่วนแรกซึ่งเรียกว่าเครื่องบนเป็นส่วนของโครงหลังคาประกอบด้วย หน้าจั่ว ช่อ จันทัน แปะ ออกไก่ ไม้ตั้ง กลอน ระแนง กันสาด และบันลม เฉพาะส่วนที่เป็นหน้าจั่วของเรือนไทยซึ่งมีลักษณะเป็นแผงไม้สามเหลี่ยมทำขึ้นเพื่อปิดช่องว่างสามเหลี่ยมของหลังคาที่อยู่ใต้บันลมด้านสกัดหัวและท้ายของตัวเรือน ทำหน้าที่

ป้องกันแดดลม และฝนที่จะเข้ามาภายในตัวเรือน ส่วนใหญ่ช่างมักทำหน้าจั่วด้วยไม้สัก เพื่อให้สามารถทำลวดลายที่หน้าจั่วให้สวยงาม หน้าจั่วจะทำได้หลายรูปทรง คือมีทั้งที่เป็นทรงสูงและทรงเตี้ย ส่วนลายของหน้าจั่วก็มีการทำเป็นหลายรูปแบบ เช่นเดียวกัน เช่น หน้าจั่วลายใบปรีอ หน้าจั่วลายลูกปะกน หน้าจั่วลายลูกปัก และ หน้าจั่วโปรง หน้าจั่วของเรือนไทยสะท้อนความหลากหลายในความคิดสร้างสรรค์ของช่าง นอกจากหน้าจั่วแล้วส่วนของเครื่องบนยังมีบันลมซึ่งเป็นไม้ที่ใช้ตกแต่ง เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของเรือนไทยพื้นถิ่นภาคกลางโดยเฉพาะ ไม้บันลมจะอยู่ที่หน้าจั่วเพื่อตีปิดสันกระเบื้องหลังคาทางด้านสกัดหัวและท้าย ส่วนใหญ่จะทำได้ด้วยไม้สักโดยช่างจะต้องวาดโค้งให้ได้รูปแบบที่อ่อนช้อยตามแนวลาดของหลังคา ในส่วนปลายของไม้บันลมจะมีอยู่ 2 รูปแบบด้วยกันคือ บันลมตัวเหงา และบันลมหางปลา การทำบันลมตัวเหงาจะต้องมีการต่อไม้ โดยช่างจะนำไม้มาต่อตรงช่วงปลายที่เป็นตัวเหงาเพื่อความแข็งแรง วิธีการต่อไม้นั้นช่างจะใช้วิธีการเข้าเดือย โดยจะวาดตัวเหงาพร้อมเดือยในตัวขนาดของเดือยประมาณ 1.5 นิ้ว เมื่อเสียบเข้ากับไม้บันลม และใช้ไม้ขนาดหนาครึ่งนิ้ว กว้างสองนิ้วตามด้านหลังตรงบริเวณที่ต่ออีกครั้งหนึ่งเพื่อความแข็งแรง เมื่อปรุ้งไม้บันลมได้ทั้งสองข้างแล้ว ช่างจะขึ้นรูปเพื่อประกอบไม้บันลมที่เข้ามุมเป็นรูปจั่วแหลมบันลมตัวเหงาเหมาะสำหรับเรือนที่มีรูปทรงหลังคาสูงซึ่งจะต่างกับบันลมหางปลาเพราะบันลมหางปลาจะเหมาะกับรูปทรงของหลังคาที่เตี้ยกว่าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เป็นเรือนทรงมะนิลา บันลมหางปลามักจะทำด้วยไม้ท่อนเดียว ตรงปลายของไม้จะแกะเป็นครีบลายหางของปลา

ส่วนที่สองเป็นส่วนของ “ฝา” ซึ่งเป็นส่วนที่ถือกันว่า เป็นจุดเด่นของเรือนไทย ฝาของเรือนไทยจะทำขึ้นอย่างประณีต และมักเลือกใช้ไม้ที่มีความงดงามโดยเฉพาะ ไม้สักทองที่มีลายของเนื้อไม้ที่แตกต่างจากไม้ชนิดอื่นๆ ส่วนประกอบที่สำคัญของฝาคือ “หน้าต่าง” และ “ประตู” ซึ่งจะต้องมีการเตรียมปรุ้งไว้ล่วงหน้า โดยสัดส่วนของฝาเรือนกับหน้าต่างจะต้องมีความพอเหมาะด้วย ตัวเรือนจึงจะออกมาสวยงาม ลงตัวงานปรุ้งฝारेือนนั้นช่างถือว่าเป็นงานที่ต้องใช้ความประณีตมากกว่าส่วนอื่นๆ

รูปที่ 1 หลังคารูปทรงปั้นลมหางปลา

รูปที่ 2 หลังคารูปทรงปั้นลมตัวเหงา

ของเรือน โดยจะมีการปรุรงกันได้หลายรูปแบบ เช่น ฝาปะกน ฝาเพี้ยม ฝาสายบัว ฝาสายบัว-ลูกฟัก ฝาสำหรับรด และ ฝาขัดแตะ เป็นต้น ทั้งนี้การปรุรงฝาแต่ละแบบ มีเป้าหมายและกระบวนการปรุรงที่แตกต่างกันไป โดยช่างจะต้องทำงานด้วยความละเอียดและรอบคอบเป็นอย่างมากเพราะฝานั้นเวลาที่ถูกยกขึ้นไปประกอบกับตัวเรือน ฝาจะประกบแนบชิดกับตัวเสาทุกต้น และฝาด้านสกัดจะเป็นด้านที่ต้องหุ้มปิดฝาเรียงหน้าและฝาเรียงหลัง จึงต้องมีขนาดที่เสมอขอบเมื่อนำมาปิด

รูปที่ 3 เรือนครัวฝาสำหรับ

ส่วนของหน้าต่างและประตูซึ่งเป็นส่วนประกอบของฝา จะทำด้วยไม้จริงทั้งแผ่น สำหรับส่วนประกอบที่ปัจจุบันเรียกกันว่า “วงกบหน้าต่างและวงกบประตู” นั้น เรือนไทยเรียกว่า “กรอบเซ็ดหน้า” ซึ่งจะเป็นไม้ค้ำที่ตีปิดไว้รอบนอก ส่วนกรอบของไม้ด้านบนจะมีขนาดสั้นกว่ากรอบไม้ด้านล่าง รูปทรงจึงเป็นทรงที่สอบเข้าทั้งประตูและหน้าต่างในส่วนใต้บริเวณกรอบเซ็ดหน้าของหน้าต่างอาจมีการทำลวดลายประดับเรียกว่า “หย่อง” ซึ่งมีการออกแบบเป็นลวดลายที่สวยงาม เลียนแบบธรรมชาติของกิ่งไม้และดอกไม้ การทำหย่องเป็นงานที่ประณีต และต้องการผู้มีฝีมือเฉพาะ โดยช่างที่ทำหน้าที่แกะลวดลายโดยมากจะเป็นช่างชาวจีน ดังนั้นการทำลวดลายหย่องนี้ ช่างจึงมักไม่ทำเอง แต่จะกะขนาดของไม้ให้กับช่างที่ทำหน้าที่แกะและฉลุลวดลาย แต่ช่างบางคนก็สามารถทำได้ทั้งการปรุวงเรือนและการแกะสลักลวดลาย นอกจากหย่องจะเป็นการประดับเพื่อความสวยงามแล้วยังช่วยในการระบายอากาศและช่วยให้แสงสว่างสามารถส่องเข้ามา ตามลายฉลุได้อีกด้วย ลักษณะของการประดับจะให้ลายหันออกทางด้านนอกของฝาเรือน ในเรือนบางหลังมีการเพิ่มลวดลายฉลุของหย่องที่ด้านบนของหน้าต่างและประตูอีกด้วย ลักษณะของลวดลายแต่ละแบบมีการใช้ลวดลายที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับความถนัดและฝีมือของช่างแต่ละคน ลวดลายที่ออกมาจึงไม่เหมือนกัน

รูปที่ 4 ลายหย่องใต้หน้าต่าง

ส่วนที่สามคือพื้นและเสา การเลือกไม้มาทำเสามักทำอย่างพิถีพิถัน โดยช่างจะเลือกไม้ที่มีลำต้นตรง เสาลำต้นตรง มีรอยแตกรอยร้าวน้อย และมีลายสวย หากไม้ไม่ยาวพอ ช่างจะพยายามต่อเสาให้เรียบสนิทกลมกลืนเหมือนเป็นไม้ท่อนเดียวกัน เทคนิคการต่อเสาไม้ถือเป็นเทคนิคเฉพาะตัวของช่างแต่ละคน ซึ่งจะต้องใช้การทำสลัก เข้าเดือยไม้ เสาที่ต่อแล้วถือว่างดงามจะต้องมีรอยต่อแนบเนียน และมีความมั่นคงแข็งแรง ไม่หลุดหรือเคลื่อนออกจากกัน ฝีมือการต่อไม้และเข้าสลักนี้ ถือเป็นความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และสืบสานกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ถือเป็นความรู้ของช่างแต่ละตระกูล

รูปที่ 5 การต่อเสา

อาจกล่าวได้ว่า ความงามหรือสุนทรียะปรากฏอยู่ในเรือนไทยพื้นถิ่นในทุกๆ ส่วนที่ประกอบเป็นตัวเรือน สิ่งเหล่านี้สะท้อนเอกลักษณ์ของเรือนไทยที่แม้จะสร้างขึ้นจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย แต่ผู้สร้างซึ่งหมายรวมถึงเจ้าของเรือน ช่าง และคนในชุมชน ต่างให้ความสำคัญกับรูปทรง การเลือกใช้วัสดุที่เหมาะสม ความรู้ ฝีมือ และทักษะ เพื่อให้เรือนปรากฏออกมาอย่างงดงามเป็นที่ภาคภูมิใจทั้งของผู้อยู่อาศัย ช่าง และคนที่ได้เห็น

เรือนไทย: องค์กรของธรรมชาติ ความเชื่อ ชีวิต และสุนทรียะ

เรือนไทยเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นซึ่งมีการออกแบบที่สะท้อนถึงรูปแบบการดำรงชีวิตของผู้อยู่อาศัยที่มีความแตกต่างกัน โครงสร้าง วัสดุที่ใช้ รูปทรง ตลอดจนการจัดตกแต่ง ของเรือนไทย เกิดจากกระบวนการที่คนพยายามปรับเปลี่ยนสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นบ้าน ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละท้องที่ เพื่อให้สามารถสนองความต้องการได้อย่างเหมาะสมตามบริบททางสังคม และวัฒนธรรม ผู้ออกแบบเรือนไทยพื้นถิ่นมิใช่สถาปนิกหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะที่ได้รับวุฒิบัตรหรือใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ หากแต่เป็นคนในชุมชนซึ่งได้อาศัยประสบการณ์ ความรู้ และทักษะ ในการสร้าง รวมทั้งการถ่ายทอดและสืบสานความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง จึงถือได้ว่าเรือนไทยพื้นถิ่นเป็นผลงานที่เกิดจากพลังสร้างสรรค์ที่สมาชิกของชุมชนที่ร่วมกันออกแบบ โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรที่หาได้ในท้องถิ่น ประสบการณ์ ความชำนาญ ตลอดจนความคิด ความเชื่อและสุนทรียะ ของคนในชุมชนนั่นเอง ลักษณะเฉพาะตัวและความงามของเรือนไทยพื้นถิ่นสะท้อนภูมิปัญญา ความปรารถนา ความเชื่อ และคุณค่าที่คนมีร่วมกัน เรือนไทยพื้นถิ่นจึงมีความหมายมากกว่าการเป็นเพียงที่อยู่อาศัย หากแต่เป็นสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอยู่เหนือกาลเวลาที่มีได้เป็นการออกแบบตามหลักความรู้ที่เป็นสากล การออกแบบของเรือนไทยพื้นถิ่นมีฐานคิดและแนวทางการออกแบบที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในชุมชน

การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า เรือนไทยมีส่วนสำคัญในการกำหนดระบบนิเวศชุมชน (Community Ecosystem) ซึ่งเป็นระบบที่มนุษย์ได้ปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างกลมกลืน ทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การจัดสรรทรัพยากร รวมถึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมด้านอื่นๆ สิ่งต่างๆ เหล่านี้สะท้อนออกมาในวิถีการดำรงชีวิตในทุกๆ มิติของผู้ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีแบบแผนการปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ ที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล ไม่ทำลายธรรมชาติ มีการร่วมมือเพื่อรักษาทรัพยากรส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นการรักษาลำน้ำให้สะอาดเพื่อให้คนใช้สอยและบริโภคได้ หรือการดูแลสัตว์น้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ หรือการวางระเบียบปฏิบัติในการสัญจรไปมาในแม่น้ำลำคลอง เป็นต้น

เรือนไทยในฐานะเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นสะท้อนความพยายามสร้างสรรค์ความรู้ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ หรือนำสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถจะบรรลุผลนี้ได้เพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในการผลิต การแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งการร่วมมือกันป้องกันภัยจากโจรผู้ร้าย ในการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ และการสร้างระบบความสัมพันธ์ เพื่อความอยู่รอดนี้ มนุษย์ยังได้สร้างระบบความคิด จริยธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านจิตใจ และเพื่อเป็นขวัญ กำลังใจ ตลอดจนการทำให้คนมีศรัทธาที่จะร่วมมือ และอาศัยพึ่งพากันด้วย ความรู้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้คือภูมิปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้ชีวิตของคนในชุมชนดำรงอยู่ได้ ภูมิปัญญาเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยภูมิปัญญาไม่เคยหยุดนิ่ง หากแต่ได้รับการสืบสานและปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ชีวิตชุมชนไม่อาจดำรงอยู่ได้ หากปราศจากภูมิปัญญาเป็นเครื่องค้ำจุน การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่กระทำโดยละเลยภูมิปัญญาของคนในชุมชน จะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ยั่งยืน และไม่เกิดประโยชน์ที่แท้จริงต่อชุมชน รวมทั้งมีผลทำให้ชุมชนอ่อนแอลง

บรรณานุกรม

- นุกูล ชมภูนิช. 2530. **บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- พลูหลวง. 2526. **คติความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับการสร้างเรือน**. กรุงเทพมหานคร : มหานาค.
- ฤทัย ใจจรรักษ์. 2539. **เรือนไทยเดิม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. 2540. **เรือนพักอาศัย รูปแบบสำคัญของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น**: เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน. ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมภาพ ภิรมย์. 2512. **บ้านไทยภาคกลาง**. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์.
- สมภาพ ภิรมย์ และคณะ. 2538. **บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : แอ็ดวான்ซ์ อินเตอร์เนชั่นแนล พรินติ้ง เซอร์วิสซ์.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. 2539. **น้าบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**, กรุงเทพฯ : เอ็น เอส พี พรินติ้ง กรุ๊ป.